

УДК 94 (477.86)-058.566

Богдан Паска

**ФЕНОМЕН МІЖНАРОДНИХ КАМПАНІЙ НА ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКОГО
ДИСИДЕНТА ВАЛЕНТИНА МОРОЗА (1970–1979 РР.)**

У статті проаналізовано міжнародні акції на захист одного з лідерів українського дисидентського руху, радянського політв'язня Валентина Мороза. Висвітлено основні причини, хід та наслідки кампаній, організованих українською діаспорою. Розкрито основні етапи, форми і методи боротьби української еміграції та західної демократичної громадськості за звільнення В. Мороза. Автор робить висновок, що міжнародні кампанії були одним із найбільш важливих чинників, які зумовили дострокове звільнення В. Мороза із радянських виправно-трудоваих таборів та його депортацію до США.

Ключові слова: Валентин Мороз, український дисидентський рух, українська діаспора, комітети оборони Валентина Мороза, Всесвітня антикомуністична ліга.

У 50–80-х рр. ХХ ст. в Україні найбільш вираженою формою протесту проти засилля тоталітарного радянського режиму був дисидентський рух. Незважаючи на свою малочисельність і обмежений вплив на маси, дисиденти отримували підтримку міжнародних демократичних сил та, в першу чергу, української діаспори. Особливо масштабними і феноменальними на Заході були кампанії, спрямовані на оборону однієї із ключових фігур українського дисидентства Валентина Яковича Мороза під час його другого ув'язнення в радянських тюрмах і таборах у 1970–1979 рр.

Предметом роботи є комплексний аналіз міжнародних кампаній на захист політв'язня В. Мороза впродовж 70-х рр. ХХ ст. Основними завданнями статті є розкриття причин та факторів, які зумовили розгортання кампаній оборони, висвітлення ходу та розвитку руху на захист В. Мороза у світі, аналіз його основних здобутків та результатів.

Основу джерельної бази дослідження складають публікації в українських еміграційних виданнях – щоденній газеті «Свобода» (Нью-Йорк), журналах «Визвольний шлях» (Лондон), «Сучасність» (Мюнхен), закордонні видання творів В. Мороза та видання документів, пов'язаних із його діяльністю. Дана проблема не отримала комплексного дослідження в історіографії. Фрагментарним є висвітлення міжнародних кампаній на захист В. Мороза у працях М. Прокопа [1], І. Лисяка-Рудницького [2], Ю. Недужка [3–4], Г. Касьянова [5], В. В'ятровича [6].

В. Мороз – одна із найпомітніших постатей в українському дисидентському русі 1960–1970-х рр. Уродженець села Холонів на Волині, він закінчив історичний факультет Львівського університету, викладав історію у Луцькому та Івано-Франківському педінститутах, активно займався поширенням самвидаву впродовж 1964–1965 рр. Був заарештований 1 вересня 1965 р. під час першої хвилі арештів української інтелігенції, а наступного р. в результаті Луцького процесу засуджений до 5 років. таборів суворого режиму за «антирадянську агітацію та пропаганду».

У мордовських таборах він написав відоме самвидавче есе «Репортаж із заповідника імені Берії», в якому зробив глибокий соціально-психологічний аналіз радянської системи і природи радянського деспотизму, розкрив антигуманну діяльність та методи КДБ, становище інакодумців в СРСР. Після звільнення із таборів, під час дев'яти місяців перебування на свободі (1 вересня 1969 – 1 червня 1970 рр.) він зумів написати ще три есе – «Хроніка опору», «Серед снігів» і «Мойсей і Датан», які, як і «Репортаж із заповідника імені Берії», вважаються класикою українського самвидаву. Публіцист у емоційному стилі висвітлив проблеми становища українців в СРСР, виступав проти національної вторинності. Він висловив тезу про те, що український рух повинні очолити люди нової якості, «аристократи духу», наділені «полум'ям одержимості» [7].

Значною мірою саме завдяки своїм есе В. Мороз здобув велику популярність у дисидентському середовищі, серед української діаспори та в західній суспільній думці. Серед інших причин такої популярності варто виділити радикальний характер поглядів В. Мороза, що були близькі до українського інтегрального націоналізму. Емігрантські діаспорні кола правого спрямування, які своїм корінням сягали ОУН повоєнних років, відчували близькість ідеології Мороза до своєї власної. І. Лисяк-Рудницький пояснює високий авторитет Валентина Мороза серед українських студентських груп Північної Америки тим, що «...культ Мороза задовольняв психологічну потребу молодих людей обожнювати героя...» [2, с. 480].

Створення образу В. Мороза – лідера українського дисидентського руху стало можливим після мужньої і безкомпромісної поведінки Валентина Яковича на слідстві і суді після другого арешту у 1970 р. На засіданні суду в листопаді 1970 р. він висловив протест проти його закритості, зробив

заяву про незаконність судового розгляду та відмовився від будь-яких свідчень. У підсумку дисидент отримав надзвичайно суворий вирок – 14 років позбавлення волі (6 років в'язниці, 3 роки таборів особливо суворого режиму і 5 років заслання) з визнанням особливо небезпечним рецидивістом фактично лише за написання чотирьох есе [8, с. 218].

На думку політв'язня М. Хейфеца, В. Мороза підніс в очах молодого покоління дисидентів та української діаспори факт передбачення ним у есе «Серед снігів» падіння авторитету попереднього їх кумира – Івана Дзюби [9]. Останній був автором популярної серед інакодумців праці «Інтернаціоналізм чи русифікація (1965 р.)». Після його виступу в журналі «Літературна Україна» із заявою-покаянням в листопаді 1973 р., саме В. Мороза на Заході стали вважати одним із лідерів українського дисидентського руху.

І, нарешті, значний вплив на проведення міжнародної кампанії із захисту В. Мороза мали протести проти несправедливого вир. серед української інтелігенції. Вже наприкінці листопада та в грудні 1970 р. щонайменше 30–40 осіб надіслали до Верховного суду УРСР індивідуальні телеграми і заяви протесту проти розправи над В. Морозом, вимоги перегляду його справи. Серед них Б. Антоненко-Давидович, І. Дзюба, А. Горська, М. Коцюбинська та З. Франко, О. Мешко, В. Романюк, В. Чорновіл, І. Калинець, І. Гель, Н. Строката [10]. Увага зверталася передусім на закритість суду і надзвичайно суворий вирок. Фактичним організатором кампанії на захист В. Мороза був один з лідерів українського руху опору В'ячеслав Чорновіл, який написав тексти більшості заяв протесту та організував збір підписів під ними [9, с. 146].

Міжнародні кампанії, скеровані на визволення В. Мороза, стали безпрецедентними за своїм розмахом та активністю світової громадськості (порівняно із акціями на захист дисидентів Л. Плюща, Н. Строкатої, В. Чорновола, Ю. Шухевича та ін.). Українські діаспорні кола у Північній Америці вважали В. Мороза лідером антирадянського руху опору в УРСР. Зокрема, публіцист та літературний критик Юрій Стефанік у передмові до емігрантського видання творів Мороза «Бумеранг» (1974 р.) писав: «Ніхто з українського руху опору не зумів збудувати найбільший український хрест у цьому сторіччі і бути розп'ятим на ньому на очах усього світу. Саме Валентині Морозу вдалося стати героєм найбільшої трагедії в новітній українській історії, вдалося вирости в могутній прапор...» [8, с. 13].

Вже в кінці 1970 – на початку 1971 рр. у провідних західноєвропейських та американських виданнях побачили світ статті, автори яких рішуче засуджували вирок В. Морозу, звертали увагу на безпідставність звинувачень проти нього, численні порушення під час Івано-Франківського судового процесу. Зокрема, статті, присвячені В. Морозу, вийшли в Цюриху, Філадельфії, Торонто, Лондоні та в багатьох інших містах. Читачі лондонської газети «The Times» змогли ознайомитися зі статтею Пітера Реддавея «Український історик засуджений на 14 років кари виключно за його писання», де автор порівнював покарання дисиденту В. Морозу із покаранням кримінальному злочинцю чи шахраю. Журналіст газети «The Telegram» (Торонто, Канада) Пітер Вортінгтон закликав світову громадськість осудити ув'язнення В. Мороза та інших українських політв'язнів [11, с. 107–109].

Українське діаспорне студентство також провело ряд публічних заходів проти арешту В. Мороза. Вже у листопаді 1970 р. члени Союзу українських студентів Канади на сесії Вінніпезького відділу ООН, присвяченій 25-літтю організації, склали документ про русифікацію в Україні та переслідування В. Мороза, вимагали передати його комісії з прав людини ООН та Генеральному секретарю ООН [12]. 16 жовтня 1970 р. група нью-йоркських студентів-українців організувала мітинг під будинком постійного представництва УРСР при ООН, роздаючи листівки із закликами на захист В. Мороза. У січні 1971 р. у Нью-Йорку, біля будівлі представництва СРСР, УРСР і БРСР і штаб-квартири ООН відбулася демонстрація, організована «Товариством української студіюючої молоді імені М. Міхновського». Мітинги із схожими вимогами відбулися також у Чикаго, Вашингтоні, Оттаві і Бонні [1, с. 111].

На захист В. Мороза виступила міжнародна письменницька організація ПЕН-клуб. Її комісія у справах засуджених письменників надіслала листа до Верховного Суду УРСР із протестом проти несправедливого суду і вимогами переглянути вирок українському дисиденту.

1 травня 1971 р. відбулася велика студентська демонстрація у Нью-Йорку під гаслом «Нехай почує світ: вимагаємо волі для Валентина Мороза і то негайно!» Перед демонстрантами виступили відомі діячі української еміграції Йосип Лисогір, Іван Коляска, Корнель Василик, Володимир Одайник та ін. Студенти намагалися передати до будинку радянської місії протест із вимогою негайного звільнення В. Мороза, а після відмови представників СРСР прийняти цей документ спалили біля будинку червоний прапор [13]. Це була одна із найбільших демонстрацій на захист В. Мороза у 1970–1971 рр.

У 1972 р. у місті Детройт (США) за ініціативи українців Б. Потапенка, В. Витвицького, В. Андрушків, М. Зарицької утворено правозахисну організацію «Комітет оборони переслідуваних в

Україні», поштовхом до його заснування став «великий погром» – друга хвиля арештів української інтелігенції на початку р. Першою акцією комітету стало зібрання підписів під петиціями на захист В. Мороза, В. Черновола, І. Дзюби, І. Світличного, Є. Сверстюка, які 27 лютого 1972 р. були надіслані до ООН, президента США Р. Ніксона, Конгресу і Сенату США, а також до посольства та уряду СРСР [14, с. 318].

Надзвичайно активну участь у кампаніях на захист В. Мороза та популяризації його імені на Заході прийняв «Антибільшовицький блок народів» (далі – АБН) – об'єднання політичних організацій різних народів для боротьби з комунізмом. АБН створено у 1943 р. з ініціативи ОУН-Б, а її очільником був колишній голова уряду проголошеної у Львові 30 червня 1941 р. Української держави Ярослав Стецько. В резолюціях листопадової конференції АБН 1970 р., яка відбулася у Брюсселі, прізвище В. Мороза згадується в переліку українських незаконно ув'язнених дисидентів [15, с. 479–483]. У червні 1971 р. молодіжне крило АБН організувало спільну маніфестацію українців і прибалтів у канадському місті Вінніпег, на якій звучали заклики до звільнення В. Мороза [16, с. 25]. У січні 1972 р. Центральний комітет АБН закликав до масових акцій в діаспорі з метою визволення В. Мороза, засудивши його ув'язнення радянським режимом та нелюдські умови утримання у Володимирській в'язниці [16, с. 47]. 26 серпня 1973 р. в ході конференції АБН у Лондоні пройшла п'ятитисячна українська демонстрація на Трафальгарській площі. Під час виступу Я. Стецько закликав українців Британії боротися за визволення В. Мороза; мітингувальники тримали транспаранти з прізвищами В. Мороза, Ю. Шухевича, В. Черновола [16, с. 154].

Із 1966 р. АБН брав активну участь у діяльності новозаснованої Всесвітньої антикомуністичної ліги (далі – ВАКЛ) – міжнародної організації ультраправого спрямування. На щорічних конференціях ВАКЛ упродовж 1971–1975 рр. делегати від АБН на чолі із Я. Стецьком акцентували особливу увагу на необхідності захисту прав українських політв'язнів, зокрема В. Мороза, якого вони вважали прикладом боротьби за національну культуру та загальнодемократичні ідеали для всього світу. Ім'я В. Мороза та інших українських політв'язнів постійно згадувалося у підсумкових резолюціях цих конференцій.

Зокрема, під час V конференції ВАКЛ, яка відбулася 21–25 липня 1971 р. у столиці Філіппін Манілі, члени АБН масово розповсюджували серед делегатів та представників преси листівки з інформацією про В. Мороза та закликами до активних дій на його захист. Я. Стецько та його дружина передали збірки робіт дисидента президенту Філіппін Фердинанду Маркосу, а також міністру закордонних справ та голові парламенту республіки. Представники АБН зібрали серед делегатів конференції чимало підписів під зверненням до Генерального секретаря ООН У. Тана у справі захисту В. Мороза та інших українських політв'язнів [16, с. 34].

Паралельно відбувалася III конференція Всесвітньої антикомуністичної ліги молоді (далі – ВАКЛМ), затвердила резолюцію «Про Валентина Мороза». Ця резолюція проголошувала українського дисидента ідеалом борця за свободу в цілому світі, прикладом для наслідування, закликала до популяризації його імені серед молоді: «Валентин Мороз... заслуговує на певне вирізнєння як особливий приклад відваги і апостольський своїм характером... [він] став нашою відповіддю на комуністичну підміну геройських постатей і мислителів нашої доби своїми фальшивими героями (Че, Мао чи Го)» [16, с. 45–46].

У квітні 1974 р. пройшла VII конференція ВАКЛ у Вашингтоні, головою якої був генерал-майор збройних сил США Томас Лейн. Він закликав усіх делегатів активно виступити на захист українського патріота В. Мороза, а також заочно нагородив його урочистою відзнакою «Борцеві за волю». Конференція ухвалила рішення про підтримку звернення Українського конгресового комітету Америки (далі – УККА) до ООН з закликом до активізації зусиль міжнародної спільноти у питанні визволення дисидентів В. Мороза та Л. Плюща [16, с. 214–220]. У грудні 1974 р. відбулося засідання ексекютиви ВАКЛ, на якому на захист В. Мороза виступив президент Ліги, американський науковець Фред Шляфлі [16, с. 296].

Наступна конференція ВАКЛ відбулася у квітні 1975 р. в Ріо-де-Жанейро (Бразилія). Українська делегація на чолі із Я. Стецьком та Р. Малащуком домоглася ухвалення кількох резолюцій, присвячених українському дисидентському руху. Зокрема, «... В. Мороза та Ю. Шухевича визнано символами і прикладами для молоді всіх народів світу» [16, с. 311–312]. Упродовж 14–16 листопада 1975 р. пройшла чергова конференція АБН у Мюнхені (Німеччина), на якій В. Мороза, як одного з найвідоміших представників українського руху опору, було висунуто кандидатом на отримання Нобелівської премії миру [16, с. 440].

Не залишилися осторонь кампанії на захист В. Мороза і його закордонні колеги-історики. Зокрема, восени 1972 р. члени Асоціації нідерландських істориків звернулися із листами-протестами проти ув'язнення В. Мороза до генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва та першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького. У листах було вказано на політичний характер

судового процесу над В. Морозом та незаконність звинувачення і засудження українського вченого. Історики Нідерландів закликали радянське керівництво започаткувати процес звільнення В. Мороза [17].

Міжнародна кампанія на захист В. Мороза набула найбільш значного розмаху у 1974 р. Важливою ознакою переходу руху на якісно новий рівень стало організаційне оформлення його учасників. У лютому цього р. зусиллями української діаспори створено «Комітети оборони Валентина Мороза» (далі – КОВМ) у Торонто (Канада), Вашингтоні, Філадельфії (США), а також у Великій Британії, Австралії та Аргентині. Ініціаторами заснування КОВМ виступили Центральний Союз Українського Студентства (далі – ЦЕСУС) та інші закордонні студентські організації українців; створення КОВМ отримало підтримку з боку Світового Конгресу Вільних Українців (далі – СКВУ) – найбільшої української діаспорної громадської організації [14, с. 312].

Найвпливовішим став КОВМ у Торонто, до керівництва якого увійшли юристи В. Тарнопольський, А. Семотюк, а також А. Бандера, І. Велигорський, Ю. Веретельник, Я. Заяць та ін. У складі КОВМ діяло декілька комісій – пресова, фінансова, мобілізаційна, зовнішніх зв'язків, внутрішньої інформації. Його членами були особи різного ідеологічно-політичного спрямування. Комітет вважав В. Мороза символом українського національно-визвольного руху та визнав найбільш доцільним зосередити захисні акції на одній людині, вважаючи, що ті кампанії одночасно є акціями оборони всіх політв'язнів-українців. Діяльність КОВМ включала залучення до міжнародних кампаній на захист В. Мороза членів канадського парламенту, організацію демонстрацій біля радянського посольства в Оттаві, видання творів дисидента у видавництві П. Мартіна. Членами КОВМ зібрано підписи двох сотень канадських діячів науки і культури до радянського уряду на захист В. Мороза. Завдяки діяльності КОВМ міська рада Торонто ухвалила резолюцію із закликом до уряду Канади офіційно підтримати вимогу звільнення В. Мороза [14, с. 312–313].

Активна діяльність вашингтонського КОВМ тривала впродовж 1974–1976 рр. Його лідерами були Є. Іванців, А. Лозинський, А. Чернодольський, М. Зарицька, А. Мушинська, А. Міхняк. КОВМ ставив за мету інформувати американських законодавців та міжнародні засоби масової інформації про репресії в Україні та вимагати звільнення українських політв'язнів, особливо В. Мороза. У Філадельфії КОВМ об'єднав молодих жінок українського походження на чолі з Уляною Мазуркевич. У кінці 70-х рр. ХХ ст., після визволення В. Мороза та його приїзду до США, КОВМ продовжили свою діяльність щодо захисту та підтримки інших українських дисидентів, змінивши свої назви [14, с. 312–314].

Приводом до посилення активності української діаспори став протест В. Мороза проти утримання в одиночній камері – оголошення ним безтермінового голодування 1 липня 1974 р. Додатковим поштовхом для активізації української діаспори стало звернення лідера російського дисидентства Андрія Сахарова у червні 1974 р. до генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва із проханням звільнити В. Мороза, текст якого з'явився в діаспорних виданнях [18].

Процес організації акцій на підтримку В. Мороза активно висвітлювався в емігрантських виданнях, зокрема у нью-йоркській щоденній газеті «Свобода». Це видання упродовж усього періоду голодування дисидента розміщувало на перших шпальтах статті про В. Мороза та його захисників. Із 14 вересня майже кожен номер «Свободи» повідомляв, скільки днів минуло від початку голодування.

Найбільш активний період кампанії із захисту В. Мороза хронологічно охоплює червень–грудень 1974 р. Основними методами боротьби стали демонстрації, голодування та звернення до органів влади провідних західних держав, щоб останні вплинули на уряд СРСР з метою звільнення Мороза; збір підписів на підтримку визволення українського дисидента.

Так, однією із перших акцій української діаспори на захист В. Мороза стало звернення Українського Народного Союзу (далі – УНС) 10 липня 1974 р. до президента США Р. Ніксона з метою використання впливів останнього для порятунку В. Мороза [19]. Через 6 днів представники КОВМ у Торонто – А. Семотюк та А. Бандера зустрілися із міністром закордонних справ Канади М. Шарпом, після чого міністр дав обіцянку зробити все можливе для визволення українського дисидента. 17 липня до прем'єр-міністра Канади П.-Е. Трюдо звернулася канцелярія комітету українців Канади із проханням, щоб уряд Канади долучився до боротьби за звільнення В. Мороза. Вночі 24–25 липня із аналогічною апеляцією до канадського уряду звернувся телефоном і А. Сахаров. 24 липня митрополит Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ) Мстислав подав звернення до президента США Р. Ніксона і Генерального секретаря ООН К. Вальдгайма, закликаючи їх «...в ім'я гуманності інтервеніювати перед советським урядом у справі Валентина Мороза, життя якого знаходиться під загрозою...» [20].

Світовий конгрес вільних українців провів у Вінніпезі 19 липня 1974 р. нараду за участю відомих діаспорних діячів В. Кушніра, М. Плав'юка, П. Кондри, канадського митрополита

Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) Максима Германюка, під час якої надіслано телеграму на захист В. Мороза К. Вальдгайму. Під час Світового конгресу соціології в Торонто (серпень 1974 р.) члени КОВМ роздавали його учасникам роз'яснювальні матеріали про В. Мороза [21]. На початку вересня Бостонський відділ Українського конгресового комітету Америки (далі – УККА) звернувся до нового президента США Дж. Форда та державного секретаря Г. Кіссінджера із проханням заступитися за В. Мороза. Нью-Йоркське об'єднання українських письменників «Слово» надіслало листи аналогічного змісту до Міжнародної амністії і Міжнародного ПЕН-клубу. Значна кількість звернень до Дж. Форда від українських діаспорних організацій, деяких конгресменів і сенаторів з вимогами порушити питання звільнення В. Мороза під час зустрічі із Л. Брежнєвим у Владивостоці з'явилася в середині листопада 1974 р. Із проханнями до Папи Римського Павла VI використати свій вплив для покращення становища В. Мороза зверталися єпископ діоцезії Св. Миколая в Чикаго, владики Ярослав Ґабро, канадський митрополит УГКЦ Максим Германюк та митрополит УГКЦ у США Амврозій Семишин [22, 20].

Досить поширеними методами привертання уваги світової громадськості до проблеми оборони В. Мороза були діаспорні демонстрації і голодування українських студентів у різних країнах Заходу.

5 липня 1974 р. КОВМ у столиці Канади Оттаві розпочав пікетування радянського посольства. З 15 липня по 31 серпня цього ж р. відбувалося масове голодування українських студентів у столиці Канади з вимогами звільнення В. Мороза. У зв'язку із голодуванням в Оттаві 27–28 липня 1974 р. пройшли масові демонстрації українців під радянським посольством на чолі із членами КОВМ – Л. Гірною, А. Бандерою, М. Липовецьким, А. Семотюком та ін. 11 серпня пройшла масова маніфестація солідарності з В. Морозом декількох тисяч українців Едмонтону [3, с. 44]. Вона набула форми молитовного походу із запаленими свічками, при активній участі молодіжних організацій Пласту, Союзу української молоді (далі – СУМ) тощо. У середині липня 1974 р. прикували до себе увагу канадської преси п'ятеро голодуючих українців-студентів під гаслом «Свободу Морозу» біля пам'ятника Т. Шевченку у Вінніпегу, до яких згодом приєднався міністр освіти уряду провінції Манітоба Б. Ганущак [23]. У вересні 1974 р. на підтримку В. Мороза проводили нетривалі голодування українські студенти університетів у Торонто та Едмонтоні [24].

Демонстрації та голодування на захист В. Мороза проходили і у США. Вже 16 липня 1974 р. відбувся мітинг на центральній площі Бостона за участі 200 українців на чолі із О. Єсеніним-Вольпиним та Р. Купчинським [25]. ЦЕСУС та Союз українських студентських товариств Америки (далі – СУСТА) із 22 липня проводили маніфестації перед радянським посольством та Білим Домом у Вашингтоні [26]. 25 липня розпочалася 48-годинна акція голодування двадцятьох учасниць українських жіночих організацій Нью-Йорка перед штаб-квартирою ООН [27]. Від кінця липня до 24 серпня 1974 р. тривали акції голодування українських студентів у Вашингтоні, організовані місцевим КОВМ. Один із голодуючих студентів, Андрій Міхняк заявляв: «Ціль нашої голодування – звільнення Валентина Мороза, інтервенція президента Форда перед совітськими властями та одержання інформацій про стан його здоров'я» [28]. Новим піднесенням руху за звільнення В. Мороза у США ознаменувався кінець вересня 1974 р. Зокрема, упродовж 25–29 вересня тривало друге голодування кількох десятків українських жінок Нью-Йорка, а 29 вересня тут відбулась 10-тисячна маніфестація під гаслами «Звільніть Мороза!», на якій виступили кілька американських сенаторів і конгресменів, що підтримували вимоги українців [29]. Окремі акції серед української діаспори на підтримку Мороза відбулись у містах Лорейн (штат Огайо), Детройт (штат Мічиган), Клівленд (штат Нью-Джерсі) тощо.

Рух на підтримку вимог звільнення В. Мороза охопив також інші країни – Бельгію, Францію, Аргентину, Австралію, Велику Британію, Чилі та ін. Зокрема, в Бельгії ще 16 червня 1974 р. відбувся молитовний похід у місцевостях Діст і Монтегю «в обороні Мороза та других Нескорених», організований СУМ. У ньому взяли участь декілька сотень представників місцевої української діаспори та українці, що приїхали з Франції [30]. Досить масштабну роботу провів у 1974 р. КОВМ у Мельбурні (Австралія), результатом чого стало бажання багатьох австралійців підписати петиції щодо звільнення Мороза [31]. У середині вересня пройшла кількаденна демонстрація української молоді під гаслами «Волю Морозові» і «Вільна Україна» у столиці Аргентини Буенос-Айресі перед павільйоном, у якому відбувалася виставка радянської промисловості [32]. Досить значна маніфестація у Парижі (Франція) проти переслідувань В. Мороза, за його звільнення відбулась 1 грудня 1974 р. На демонстрацію вийшли як українці-емігранти (Д. Ганяк, Д. Штуль), так і молоді французи; у підсумку до президента Франції В. Жискар Д'єстена написано листа з вимогою втрутитися у справу звільнення В. Мороза [33]. У вересні 1974 р. делегація української діаспори взяла участь у зустрічі з президентом Чилі А. Піночетом. Під час консультацій в ході зустрічі обговорювалася можливість обміну 82 українських дисидентів в СРСР, в тому числі В. Мороза, на

таку ж кількість комуністичних політв'язнів у Чилі, проте цю ідею так і не було реалізовано [4, с. 257].

Діяльність української діаспори активізувала західну суспільну думку в питанні звільнення дисидента В. Мороза з радянської в'язниці і була своєрідним каталізатором для відповідних дій окремих міжнародних організацій та представників органів влади у США і Канаді. Останні, особливо уряд США на чолі з президентом Дж. Фордом не дуже охоче підтримували кампанію щодо звільнення В. Мороза, не бажаючи погіршувати відносини з СРСР в умовах політики «розрядки міжнародної напруженості».

У липні 1974 р. на підтримку В. Мороза під впливом української діаспори виступили низка канадських політиків (міністр С. Гайдаш, сенатор П. Юрчик, депутат П. Савчук), американські сенатори Г. Білл і Ч. Матаяс, нобелівський лауреат німецький письменник Г. Белль. Питання свого офіційного виступу на захист В. Мороза розглянув, щоправда безрезультатно, уряд Канади [18, 34]. Наступного місяця американські конгресмени Д. Даніельс та Е. Кач звернулися із листами до Дж. Форда і Г. Кіссінджера із проханням сприяти звільненню В. Мороза. Внаслідок активних пропагандистських дій вашингтонського КОВМ вимоги українців підтримали група сенаторів (Тафт, Джевіс, Рібікофф) та членів Палати Представників (Ріналдо, Мітчел). 22 серпня Р. Тафт у американському Сенаті подав проект резолюції 392 на підтримку В. Мороза, яку передано на розгляд сенатської комісії закордонних справ [35]. Значний резонанс мало звернення американського сенатора від Демократичної партії Генрі Джексона до генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва із закликом дослухатися до турбот української діаспори щодо звільнення В. Мороза (10 вересня 1974 р.) [36]. Наступного дня у Палаті Представників подано одразу дві резолюції конгресменів Л. Гогена і П. Родіно на захист В. Мороза [37]. У кінці вересня група прихильників В. Мороза серед американських парламентарів поповнилася прізвищами Дервінського, Хюбера, Роу, Грифіна, Флада та ін.

Велике значення мало звернення Міжнародної амністії у кінці жовтня 1974 р. із закликом до Л. Брежнєва звільнити В. Мороза і дозволити йому виїхати до США [38]. Не менш важливим було рішення англійського осередку Міжнародного ПЕН-клубу на початку листопада обрати дисидента своїм почесним членом, ініціатором чого був відомий російський поет-емігрант Йосиф Бродський [39]. У жовтні 1974 р. у справі В. Мороза до представників СРСР звернулися 9 парламентарів Великої Британії та канадський уряд П.-Е. Трюдо. На його захист виступала громадськість Франції, Німеччини, Норвегії, Швеції, Австрії [5, с. 156].

Завдяки особистій мужності В. Мороза, який витримав 145-денне голодування та не в останню чергу тиску на СРСР з боку міжнародної спільноти радянський уряд змушений був частково задовольнити вимоги політв'язня. 22 листопада 1974 р. В. Мороз припинив голодування, написавши дружині, що його перевели з одиночної камери і що його співкамерник – інтелігентна людина. Варто зазначити, що така скромність результатів кампанії на підтримку В. Мороза зумовлена пасивною позицією урядів провідних західних держав, передусім США.

Після припинення голодування В. Мороза кампанія в діаспорі щодо його визволення дещо знизилася, але не припинилася. Зокрема, у 1975 р. зібрано тисячі підписів під петиціями про звільнення В. Мороза, що були відправлені на адресу канадського прем'єра П.-Е. Трюдо, американського президента Дж. Форда та Генерального секретаря ООН К. Вальдгайма [3, с. 44]. У травні цього ж р. Світова федерація українських жіночих організацій (далі – СФУЖО) спільно з СКВУ видала меморандум на захист українських політв'язнів, зокрема В. Мороза [4, с. 260]. Напередодні президентських виборів у США в 1976 р. кандидат від Демократичної партії та майбутній президент Дж. Картер в телеграмі учасникам XVI конгресу УККА пообіцяв сприяти звільненню В. Мороза; через три роки він виконав свою обіцянку [4, с. 259]. У червні 1977 р. комісія з прав людини СКВУ в Канаді розіслала франкомовний переклад творів В. Мороза із супровідним листом на адреси державних представництв при ЮНЕСКО [3, с. 44]. Українські діаспорні організації в американському місті Клівленд (штат Огайо) у квітні 1978 р. організували «символічне збирання крові ім. В. Мороза для нужденних», приурочене до дня народження дисидента. В акції взяло участь понад 70 осіб [40, арк. 34]. У листопаді 1978 р. відбулася всеукраїнська демонстрація в Нью-Йорку біля штаб-квартири ООН із закликами звільнення В. Мороза та Л. Лук'яненка, активну участь в організації якої взяв Філадельфійський КОВМ [14, с. 315].

Досить цікавою формою безпосередньої підтримки В. Мороза в ув'язненні з боку української діаспори було масове надсилання на його адресу листів і телеграм. Згідно із даними КДБ, упродовж 1974 р. до Володимирської в'язниці, в утримувався В. Мороз, надійшло близько 1000 телеграм і 1300 листів. У наступному, 1975 р., до дня його народження у квітні отримано 430 телеграм і 230 листів [6, с. 431].

Активна міжнародна кампанія із визволення В. Мороза завершилася успіхом у 1979 р. Після п'ятимісячного голодування дисидента радянська влада змушена була піти на його звільнення і

депортацію за межі СРСР. У ніч з 27 на 28 квітня 1979 у Нью-Йоркському аеропорту ім. Кеннеді представники радянських спецслужб обміняли п'ятьох політв'язнів – В. Мороза, О. Гінзбурга, Г. Вінса, М. Димшиця і Е. Кузнецова – на радянських шпигунів Черняєва та Енг'єра [5, с. 156].

Звільнення В. Мороза було сприйнято українською діаспорою як епохальна подія загальноукраїнського значення без перебільшення. Адже упродовж десяти років це було найважливішою метою активної частини українських емігрантів. Відразу після прибуття до США, В. Мороз отримав привітальні телеграми від найвпливовіших представників української еміграції – Патріарха УГКЦ Йосипа Сліпого, митрополита УАПЦ Мстислава, Голови Проводу ОУН Ярослава Стецька, а також від Центрального комітету АБН, президії Світового Українського Визвольного Фронту, ради і президії Союзу українців у Великій Британії, Президента УНР в екзилі Миколи Лівіцького. Звільнений дисидент отримав запрошення відвідати чимало міст США та Великої Британії, побував також у Бельгії, Франції, ФРН, Італії, де було проведено зустрічі з українськими громадами [41, с. 786–794].

У суспільній свідомості діаспори В. Мороз був символом продовження боротьби українського народу за незалежність, майбутнім лідером всієї еміграційної спільноти, а його звільнення бачилось початком нового активного етапу національно-визвольних змагань. Зокрема, у привітальному листі В. Морозу від ради і президії Союзу українців у Великій Британії зазначалося, що «...Вістка про Ваш вихід на волю зворушила дуже глибоко всіх українців без огляду на вік, соціальне походження чи місце праці. Ваша особа стала для нас символом Української Нескореності...» [41, с. 788]. Лідер українських націоналістів Я. Стецько бажав В. Морозу «...у спільних рядах українських націоналістів-революціонерів, нашого незламного народу... відвоювати Самостійну Соборну Українську Державу, заваливши Російську імперію» [41, с. 787].

Отже, у середовищі української західної діаспори до кінця 70-х рр. ХХ ст. В. Мороз вважався беззаперечним лідером дисидентства; серед українських студентів американських університетів та діаспорної молоді сформувався культ В. Мороза – незламного борця за волю України. Причинами цієї феноменальної популярності були ідеологічна близькість поглядів В. Мороза та радикального крила діаспори, безкомпромісна поведінка В. Мороза під час судового процесу 1970 р. та голодування 1974 р., помітні акції на його підтримку в середовищі української інтелігенції УРСР. Саме ці чинники зумовили феномен міжнародних кампаній на захист В. Мороза, які можна вважати одними з найбільш успішних у той час акцій з відстоювання прав і свобод людини.

У ході цих кампаній українська діаспора своєю діяльністю змусила до активних дій на захист В. Мороза представників влади західних держав та міжнародні організації, збурила світову громадськість. У заходах на захист В. Мороза взяли участь найбільш впливові українські емігрантські організації, серед яких СКВУ, УККА, УНС, АБН, СФУЖО, ЦЕСУС; кампанії стали значним об'єднавчим чинником для представників української діаспори різного ідеологічного спрямування. Основними методами діяльності емігрантських організацій були звернення до урядів держав, демонстрації біля радянських посольств, голодування солідарності з В. Морозом. Важливим досягненням кампаній стало формування КОВМ, які активно займалися підтримкою національно-визвольного руху в Україні. Головною причиною слабкості світового тиску на СРСР з боку урядів держав західного блоку була політика «розрядки міжнародної напруженості». Потужні міжнародні кампанії справили вирішальний вплив на звільнення В. Мороза і його прибуття до США у квітні 1979 р.

Список використаних джерел

1. Прокоп М. Перемога Валентина Мороза / М. Прокоп // Сучасність. – 1975. – Ч. 2. – С. 80–90.
2. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 2 / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – 573 с.
3. Недужко Ю. Діяльність Світового конгресу вільних українців щодо забезпечення свободи і демократії в Україні. 1969–1979 / Ю. Недужко // Наукові виклади. – 2007. – № 2. – С. 40–46.
4. Недужко Ю. Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України: середина 40-х – початок 90-х рр. ХХ століття / Ю. Недужко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 618 с.
5. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х рр. / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
6. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «Секретно» / В. В'ятрович. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 512 с.
7. Полянський О. Валентин Мороз: постать на тлі епохи / О. Полянський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ldufk.edu.ua/index.php/profesorско-vikladackij-sklad.183/articles/moroz-valentin-jakovich.html>.
8. Бумеранг. Твори Валентина Мороза. – Балтимор, Смолоскип, 1998. – 303 с.
9. Хейфец М. Вячеслав Чорновил – зковський генерал / М. Хейфец. – К.: Такі справи. – 1991.
10. Громадськість України в обороні Валентина Мороза // Сучасність. – 1971. – № 6. – С. 72–79.
11. Хом'як Р. Про Валентина Мороза знають / Р. Хом'як // Сучасність. – 1971. – № 4. – С. 107–112.
12. Справа Мороза була предметом дебат в канадському парламенті // Свобода. – 1974. – 27 листопада.
13. Понад 1000 осіб

демонструвало в Нью-Йорку за звільнення Мороза // Свобода. – 1971. – 4 травня. 14. Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник. – К.: Смолоскип, 2010. – 804 с. 15. Антибольшевицький Бльок Народів. Збірка документів і статей 1967–1970 рр. – Мюнхен: Видання Організації Українських Націоналістів, 1981. – 518 с. 16. Антибольшевицький Бльок Народів. Збірка документів і статей 1971–1975 рр. – Мюнхен: Видання Організації Українських Націоналістів, 1982. – 443 с. 17. Нідерландські історики в обороні Мороза, Якіра і Амальрика // Сучасність. – 1973. – Ч. 3. – С. 104–107. 18. Канадський уряд розглядає справу інтервенції в обороні Валентина Мороза – Андрій Сахаров апелює // Свобода. – 1974. – 26 липня. 19. УНС прохає Президента Ніксона рятувати В. Мороза // Свобода. – 1974. – 16 липня. 20. Митрополит Мстислав знову апелює до Президента Ніксона і Генерального Секретаря ООН К. Вальдгайма в обороні Валентина Мороза // Свобода. – 1974. – 27 липня. 21. Справа лінгвіциду й В. Мороза на міжнародному конгресі науковців // Свобода. – 1974. – 29 серпня. 22. Митрополит Амброзій Сенишин інтервенював в обороні Валентина Мороза // Свобода. – 1974. – 17 грудня. 23. П'ять голодуючих студентів у Вінніпегу звернули увагу Західньої Канади на справу Валентина Мороза // Свобода. – 1974. – 16 серпня. 24. Українські студенти в Едмонтоні голодують, вимагають звільнення Валентина Мороза // Свобода. – 1974. – 11 жовтня. 25. В Бостоні відбулась демонстрація в обороні Мороза; Єсенін Вольпин закликає «Незабувати українського патріота, вимагати його звільнення» // Свобода. – 1974. – 20 липня. 26. ЦеСУС, СУСТА почали демонстрації в обороні Валентина Мороза // Свобода. – 1974. – 24 липня. 27. Українські жінки в Нью-Йорку почали голодову демонстрацію в обороні Мороза // Свобода. – 1974. – 26 липня. 28. У Вашингтоні продовжується акція в обороні В. Мороза // Свобода. – 1974. – 21 серпня. 29. Нью-Йорк під знаком великої української маніфестації // Свобода. – 1974. – 1 жовтня. 30. У Бельгії відбувся молитовний похід в обороні Мороза та інших переслідуваних в Україні // Свобода. – 1974. – 25 червня. 31. Українці в Австралії розгортають акцію в обороні В. Мороза // Свобода. – 1974. – 23 серпня. 32. Українська молодь в Аргентині демонструвала в обороні Мороза // Свобода. – 1974. – 2 жовтня. 33. У Парижі відбулася велика маніфестація в обороні Валентина Мороза // Свобода. – 1974. – 18 грудня. 34. Канадські сенатори, міністри, жидівський конгрес, Нобелівський лауреат Гайнріх Бел заявляють підтримку Комітетові Оборони Валентина Мороза // Свобода. – 1974. – 25 липня. 35. Сенатор Тефт зголосив резолюцію в обороні Валентина Мороза; голодівку солідарності у Вашингтоні припинено // Свобода. – 1974. – 28 серпня. 36. Сенатор Джексон закликає Брежнєва поклопотатись за Валентина Мороза // Свобода. – 1974. – 12 вересня. 37. В обороні Мороза внесено дві резолюції в Палаті Представників, створено постійне бюро Комітету у Вашингтоні // Свобода. – 1974. – 19 вересня. 38. Міжнародна Амністія закликає Брежнєва звільнити В. Мороза // Свобода. – 1974. – 30 жовтня. 39. Валентин Мороз запропонований на почесного члена Світової Асоціації письменників // Свобода. – 1974. – 13 листопада. 40. Повідомлення Української ради людських прав «Банк крові ім. Валентина Мороза», 15 квітня 1978 р. // Центральний державний архів зарубіжної україніки, ф. 36, оп. 1, спр. 41. 41. Валентин Мороз на волі // Визвольний шлях. – 1979. – Кн. 7–8. – С. 780–859.

Богдан Паска

ФЕНОМЕН МЕЖДУНАРОДНЫХ КОМПАНИЙ В ЗАЩИТУ УКРАИНСКОГО ДИССИДЕНТА ВАЛЕНТИНА МОРОЗА (1970–1979 ГГ.)

В статье проанализированы международные акции в защиту одного из лидеров украинского диссидентского движения, советского политзаключенного Валентина Мороза. Освещены основные причины, ход и последствия кампаний, организованных украинской диаспорой. Раскрыты основные этапы, формы и методы борьбы украинской эмиграции и западной демократической общественности за освобождение В. Мороза. Автор делает вывод, что международные кампании были одним из самых важных факторов, которые обусловили досрочное освобождение В. Мороза из советских исправительно-трудовых лагерей и его депортацию в США.

Ключевые слова: Валентин Мороз, украинское диссидентское движение, украинская диаспора, Комитеты обороны Валентина Мороза, Всемирная антикоммунистическая лига.

Bogdan Paska

THE PHENOMENON OF INTERNATIONAL CAMPAIGNS FOR PROTECTION OF UKRAINIAN DISSIDENT VALENTYN MOROZ (1970–1979)

The article analyzes the international actions to protect of one of the leaders of Ukrainian dissident movement Soviet political prisoner Valentyn Moroz. The basic causes, course and consequences

of the campaign organized by the Ukrainian diaspora are investigated. The basic steps, forms and methods of the struggle of Ukrainian emigration and Western democratic society for the liberation Moroz are researched. The author concludes that the international campaigns were one of the most important factors that led to the early release of V. Moroz from the Soviet labor camps and his deportation to the United States of America.

Key words: Valentyn Moroz, Ukrainian dissident movement, Ukrainian diaspora, Committees for the Defense of Valentyn Moroz, The World Anticommunist League.

УДК 93 (342+929)

Ірина Пуля

ЛЕОНІД ЮЗЬКОВ – ПЕРШИЙ ГОЛОВА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТА ЙОГО РОЛЬ В ПІДГОТОВЦІ ПРОЕКТІВ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ (ДО 20-Ї РІЧНИЦІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)

На основі фондової колекції Національного музею історії України висвітлюється біографія професора Л. Юзькова, зокрема становлення його як вченого-правознавця, педагога, а також роль у підготовці Декларації про Державний суверенітет України, проектів Конституції України.

Ключові слова: Л. Юзьков, Конституційний Суд, конституціоналізм, конституційний процес, Конституція України.

У 2008 р. на пошану професора Л. Юзькова вийшла збірка наукових праць під загальною редакцією А. Стрижака і В. Тація [1]. Видання містить правові аспекти органів влади та написані Леонідом Петровичем праці. Авторами статей розкривається правотворча діяльність професора, зокрема, роль у розробці проекту Декларації про Державний суверенітет, Закону України «Про Конституційний Суд України» та вплив на конституційний процес в Україні. Детальну біографію та правотворчу діяльність досліджено В. Королюком та висвітлено у книзі «Провісник нового і праведного закону», яка побачила світ у 2014 р. [2].

Метою запропонованої статті є висвітлення ролі доктора юридичних наук, професора, Голови Конституційного суду України у процесах конституювання влади в Україні.

Конституція України розпочинається словами: «Верховна Рада України від імені Українського народу – Громадян України всіх національностей...» Саме «Українського народу», а не «народу України», як спочатку пропонувалося. На такому формулюванні наполягав професор Л. Юзьков. Така політико-правова категорія здавалась йому більш правильною [2, с. 6]. Він зробив важливий вклад у розвиток українського конституціоналізму.

Народився Леонід Петрович 28 січня 1938 р. у с. Новоселиця Полянського району, тепер Хмельницької області в селянській сім'ї. Після навчання у Бердичівському педучилищі (1953–1957 рр.) викладав малювання в середній школі на станції Турчинка, що на Житомирщині. Його педагогічний шлях на певний час перервався строковою військовою службою, яку проходив у Прикарпатському військовому окрузі в 1957–1960 рр. Освіту отримав на юридичному факультеті Київського державного університету імені Тараса Шевченка (1960–1965 рр.). Знання, уміння мислити, шукати, надати думкам точне формулювання, привернули увагу проректора Київського державного університету В. Цветкова, який і запросив його продовжити навчання в аспірантурі [2, с. 51]. Навчаючись в аспірантурі, на кафедрі державного та адміністративного права юридичного факультету (1965–1967 рр.), Л. Юзьков одночасно працював науковим співробітником лабораторії управління та управлінської праці в місцевих радах (1965 р.), а після завершення дисертаційного дослідження обійняв посаду старшого викладача кафедри державного і адміністративного права юридичного факультету університету (1967–1972 рр.). Наприкінці 1960-х рр. звертається до актуальної проблеми державного права – питання впровадження в організацію і функціонування державних органів, починаючи з місцевих рад, досягнення науки управління. Саме він вперше в науці державного права розкрив зміст територіального і територіально-галузевого принципів побудови системи виконавчо-розпорядчих органів місцевих рад. Темою його дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук стали наукові основи «Системи виконавчо-розпорядчих органів місцевих рад Української РСР і основні напрямки її вдосконалення у сучасний період», яку захистив 24 лютого 1969 р. [1, с. 11]. Упродовж 1967–1987 рр. вийшли друком 63 праці Л. Юзькова, з яких 49 підготовлені ним особисто, а 14 – у співавторстві з такими відомими вченими-державознавцями, конституціоналістами, як М. Вітрук, М. Корнієнко, І. Гаркуша,